

İğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi

e-ISSN: 2147-6152

Yıl 10, Sayı 26, Nisan 2021

Makale Adı /Article Name

Coğrafi Bilgi Sistemleri ile Kars
İlindeki Bazı Kurganların Mekânsal
Analizi*

Spatial Analysis of some Kurgans in
Kars Province With Geographical
Information Systems

Yazarlar/Authors

Akın BİNGÖL

Doç. Dr. Akın Bingöl, Kafkas Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih

Bölümü, akinbing@hotmail.com ORCID:0000-0002-8591-8915

Ali Kürşat SALIN

Eskiçağ Tarihi Bilim Uzmanı, kursadsalin@gmail.com

 ORCID:0000-0003-1967-5924

Yayın Bilgisi

Yayın Türü: Araştırma Makalesi

Gönderim Tarihi: 05.02.2020

Kabul Tarihi: 10.02.2020

Yayın Tarihi: 30.04.2021

Sayfa Aralığı: 614-633

Kaynak Gösterme

Bingöl, Akın; Salın, Ali Kürşat (2021). "Coğrafi Bilgi Sistemleri ile Kars İlindeki Bazı Kurganların Mekânsal Analizi", *İğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S 26, s.614-633.

(Bu makale, yazar beyanına göre, TR DİZİN tarafından öngörülen "ETİK KURUL ONAYI" gerektirmemektedir.)

* Bu çalışma, A. K. Salın tarafından 2019 yılında hazırlanan "Coğrafi Bilgi Sistemleri ile Kars ve Ardahan Çevresindeki Bazı Kurgan ve Mezarların Mekânsal Analizi" isimli yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

ÖZ

Kars ili, Doğu Anadolu bölgesinin Erzurum-Kars bölümü sınırları içerisinde yer almaktadır. Su kaynakları bakımından oldukça zengin olan il Anadolu'nun Kafkaslara açılan kapısı konumunda olduğundan stratejik bir konuma sahiptir. M.Ö. IV. binden itibaren Karaz Kültürü'nün yayılım alanında kalan bölge, M.Ö. I. binde Diauehi Krallığı'nın egemenliğine girmiştir. Yine M.Ö. I. binde (M.Ö. 9-6. yüzyıl) bölgede, Urartular önemli bir güç haline gelmişlerdir.

Anahtar Kelimeler: Kars, Coğrafi Bilgi Sistemi, Kurgan,

ABSTRACT

Kars province is located within the boundaries of Erzurum-Kars as part of the Eastern Anatolia region. The region is very rich in terms of water resources and it has a strategic position for being the gateway Anatolia to the Caucasus. The region has remained in the spreading area of the Karaz Culture since IV. thousand century B. C. It came under the rule of the Diauehi Kingdom before 1 st millennium B. C. Again 1 st millennium B. C. (9-6 th century B. C), the Urartian became a leading power in the region.

Key Words: Kars, Geographical Information, Kurgans

Giriş

Çalışmanın ana konusunu oluşturan Kars ili, Doğu Anadolu Bölgesi'nin kuzeydoğusunda yer almaktadır. İlin kuzeyinde Ardahan, doğusunda Ermenistan Shirak yönetim bölümü, güneydoğusunda Iğdır, güneyinde Ağrı, batısında ise Erzurum bulunmaktadır. Yüksek rakıma sahip olan il genelinde karasal iklim hâkimdir. Kışlar çok uzun ve soğuk; yazlar ise çok kısa ve serin geçmektedir. Türkiye ortalamasının oldukça altında olan sıcaklık değerleri, tarım başta olmak üzere kentteki birçok beşeri ve ekonomik faaliyeti olumsuz yönde etkilemektedir¹.

Kars Platosu, yeraltı ve yerüstü su kaynakları bakımından oldukça zengin bir konuma sahiptir. Bu özellikleri sayesinde bölge, Eskiçağdan itibaren yerleşim görmüştür. Bölgede su kaynaklarının bolluğu, yörede yapılan hayvancılık ve tarımın gelişmesinde en önemli etkenlerden biri olmuştur. Çalışma sahasında bulunan önemli su kaynakları arasında Aras nehri, Arpaçay, Kars Çayı, Çıldır Gölü ve Aygır Gölü sayılabilir².

¹ Mucip Demir, *Kars Kent Coğrafyası*, Doktora Tezi, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013, s. 30.

² Ervil Lahn, "Çıldır ve Aktaş Gölü'nün Jeolojisi Hakkında", *T.J.K.B.* 1/2, 1949, s. 113 vd.; Asaf Koçman, *Yukarı Kura Nehri Havzası'nın Fiziksel Coğrafyası*, Doktora Tezi, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 1979, s. 197; Hüseyin Saraçoğlu, *Bitki Örtüsü Akarsular ve Göller*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1990, s. 20 vd.; Metin Tuncel, "Aras", *İslam Ansiklopedisi (MEB)* 3, İstanbul, 1991, s. 333 vd.; Ahmet Değe, *Çıldır İlçe Merkezinin Beşeri ve İktisadi Coğrafyası*, Yüksek Lisans Tezi, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2003. vd.; Zerrin Karakuzulu & Gülhan Atnur, "Kültür Coğrafyası Açısından Bir İnceleme: Tortum, Çıldır ve Tödürge (Demiryurt) Gölleri". *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 34, 2007, s. 161; Oğuz Şimşek, "Çıldır ve Aktaş Gölleri Havzasında Bazı Coğrafi Gözlemler", *BELGÜ*, 4, 2019, s. 106 vd.

1. Bölgenin Eskiçağ Tarihi

Kuzeydoğu Anadolu, Eskiçağ'dan itibaren yerleşim görmüştür. Bölgede yapılan, Paleolitik Çağ'a ait bilimsel çalışmaların sayısı yetersiz olmasına rağmen önemli Paleolitik Çağ merkezleri tespit edilmiştir. Bu merkezlere; Kars'ta Tombultepe³, Cilavuz/Susuz Yerleşmesi⁴, Ağzıaçık Suyu⁵, Ani, Borluk Deresi⁶, Kurbağa Mağarası⁷ ve Yazılıkaya⁸ örnek olarak verilebilir. Merkezlerde gerçekleştirilen bilimsel çalışmalar neticesinde, Paleolitik döneme tarihlendirilen aletler tespit edilmiştir. Yine bölgede, Neolitik Çağ üzerine yürütülen bilimsel araştırmalar da oldukça yetersiz kalmıştır.

Bölgede, Geç Kalkolitik Çağ ve Erken Tunç Çağı boyunca, Doğu Anadolu merkez olmak üzere Transkafkaslar, Kuzeybatı İran, Amik Ovası, Suriye'nin kuzeyi ve Filistin'e kadar yayılan Karaz Kültürü etkili olmuştur. Kültür, MÖ III. binin ikinci yarısından itibaren tarih sahnesine çıkan Hurriler ile ilişkilendirilmektedir. Hurri ve Karaz kültürlerinin, ekonomik faaliyetler ve yaşam tarzları açısından benzerliği, bu görüşü kuvvetlendirmektedir⁹.

³ İ. Kılıç Kökten, "Doğu Anadolu Kars Bölgesinin Tarihöncesi Araştırmalarına Dair İlk Not", *DTCFD*, 1/2, 1943a, s. 601-613; İ. Kılıç Kökten, "Kars'ın Tarih Öncesi Hakkında İlk Kısa Rapor", *Belleten*, 7/27, 1943b, s. 119-121; İ. Kılıç Kökten, "Kars ve Çevresinde Dip Tarih Araştırmaları Yazılıkaya Resimleri", *Atatürk Konferansları*, V, 1975, res. 761, 2-3; Savaş Harmankaya & Oğuz Tanındı, *Türkiye Arkeolojik Yerleşmeleri-1: Paleolitik / Epipaleolitik*, İstanbul, 1996 Tombultepe.

⁴ Harmankaya & Tanındı, *Türkiye Arkeolojik Yerleşmeleri-1: Paleolitik/Epipaleolitik*, Cilavuz/Susuz; Alpaslan Ceylan, *Sarıkamış Tarihi ve Arkeolojik Araştırmalar*, Erzurum, Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları, 2001, s. 29.

⁵ İ. Kılıç Kökten, "1952 Yılında Yaptığım Tarih Öncesi Araştırmaları Hakkında", *DTCFD*, 11/2-4, 1953, s. 196, lev. VII, 1-2; Jan Tomskey, *Das Altpalaeolithikum im Vorderen Orient*, Wiesbaden: Ludwig Reichert, 1982, s. 188; Harmankaya & Tanındı, *Türkiye Arkeolojik Yerleşmeleri-1: Paleolitik/Epipaleolitik*, Ağzıaçık Suyu.

⁶ Harmankaya & Tanındı, *Türkiye Arkeolojik Yerleşmeleri-1: Paleolitik/Epipaleolitik*, Ani.

⁷ Harmankaya & Tanındı, *Türkiye Arkeolojik Yerleşmeleri-1: Paleolitik/Epipaleolitik*, Kurbağa Mağarası; Ceylan, *Sarıkamış Tarihi ve Arkeolojik Araştırmalar*, s. 26; Alpaslan Ceylan, *Doğu Anadolu Araştırmaları I, Erzurum-Erzincan-Kars-Iğdır (1998-2008)*, Erzurum, 2008, s. 83.

⁸ Kökten, "Kars ve Çevresinde Dip Tarih Araştırmaları Yazılıkaya Resimleri", s. 104, resim 5-6, 14-15; Haşim Karpuz, "Çamuşlu'da Yontma Taş Çağı Kaya Resimleri", *TÜBİTAK Bilim ve Teknik*, 10/212, 1977, s. 2, res. 1-3; Harmankaya & Tanındı, *Türkiye Arkeolojik Yerleşmeleri-1: Paleolitik/Epipaleolitik*, Yazılıkaya; Ceylan, *Sarıkamış Tarihi ve Arkeolojik Araştırmalar*, s. 83.

⁹ Karaz Kültürü ile ilgili detaylı bilgi için bkz. Kurt Bittel, *Önasya Tarih Öncesi Çağlar: Mısır, Filistin, Suriye*, İstanbul, 1945, s. 94; Boris B. Piotrovskii, "The Aeneolithic Culture of Trans-Caucasian in the Third Millennium B.C.", *VI. International Congress of Prehistorical and Proto-historic Sciences*, Moscow, s. 7, 1962, s. 7; Güven Arsebük, *Altınova'da Koyu Yüzlü Açıklı ve Karaz Türü Çanak Çömlek Arasındaki İlişkiler Sorunu*, Doktora Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1974; Mahmut Pehlivan, *En Eski Çağlardan Urartu'nun Yıkılışına Kadar Erzurum ve Çevresi*, Doktora Tezi, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1984, s. 170; Mahmut Pehlivan, "Karaz ve Hurriler", *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1/1, 1990, s. 168 vd.; Antonio Sagona & Claudia Sagona, "Excavations at Sos Höyük, 1999", *Kazı Sonuçları*

Eskiçağ'dan itibaren önemli uygarlıklara ev sahipliği yapan bölgede, MÖ II. binde Azzi-Hayaşa egemenliği görülmektedir¹⁰. Bölge, MÖ II. binin sonları ile MÖ I. binin ilk çeyreğinde, Daya(e)ni/Diau(e)hi Krallığı'nın egemenliği altındadır¹¹. MÖ I. Binyılın ikinci çeyreğinde bölgede, Urartu Devleti'nin varlığı görülmektedir¹².

Toplantısı, 22/1, 2001, s. 129 vd.; Ruben S. Badalyan, "New Data on The Periodization and Chronology of The Kura-Araxes Culture in Armenia", *Paléorient*, 40, 2014; Catherine Marro & Veli Bakhshaliyev vd. "On the Genesis of the Kura-Araxes Phenomenon: New Evidence from Nakhchivan (Azerbaijan)", *Paléorient*, 40/2, 2014; Elena Rova, "The Kura-Araxes Culture in the Shida Kartli Region of Georgia: An Overview", *Paléorient*, 40, 2014; Antonio Sagona, "The Kura-Araxes Culture Complex: A History of Early Research", ed. Aynur Özfırat (Ed.), *SCRIPTA: Arkeolojiyle Geçen Bir Yaşam İçin Yazılar Veli Sevin'e Armağan*, 2014, s. 30; Antonio Sagona & Paul Zimansky, *Arkeolojik Veriler Işığında Türkiye'nin En Eski Kültürleri (M.Ö. 1.000.000-550)*, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2015, s. 167; Alpaslan Ceylan, Akın Bingöl & Mustafa Karageçi, *Eskiçağ'da Kars Kaleleri*, Erzurum, 2018, s. 53 vd.; Alpaslan Ceylan, Oktay Özgül & Gökhan Kalmış, "Karaz Kültürü'nün Kahramanmaraş ve Çevresindeki Yansımaları", *Uluslararası Antik Çağ Döneminde Maraş Sempozyumu*, 2019, s. 31; Gökhan Kalmış, "Erzurum'da Önemli Bir Tunç Çağı Merkezi: Aşkale Höyük", *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 6/4, 2019, s. 2033 vd.; İbrahim Üngör, "Kuzeydoğu Anadolu'da Önemli Bir Demir Çağı Merkezi: Polat Kalesi (Kars/Arpaçay)", *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 24, 2019, s. 757; Mustafa Karageçi & Yavuz Günaşdı, "Erzurum'da önemli bir Urartu kalesi: Harami kale", *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 24, 2019, s. 649-667; Gökhan Kalmış, "Kuzeydoğu Anadolu Bölgesinde Tespit Edilen Köroğlu Kaleleri", *Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 15/1, 2020b, s. 156; Ayşe Nur Morkoç, "Erzurum İli Palandöken İlçesi Höyük ve Yerleşmeleri", *Kafdağı*, 5/1, 2020a, s. 100 vd.; Ayşe Nur Morkoç, "Kuzeydoğu Anadolu'da Önemli Bir Yerleşme-Danamayalı", *Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 2020 Sonbahar Özel Sayı I/I, 2020b, s. 65 vd.; Ayşe Nur Morkoç, "Erzurum'da Önemli Höyükler: Gökçeşeyh Höyük I-II", *2. Uluslararası Multidisipliner Sosyal Bilimler Kongresi*, 2020c, s. 245 vd.

¹⁰ Detaylı bilgi için bkz. Albrecht Goetze, "Das Hethiter-Reich", *Alte Orient* 27/2, 1928, s. 25; John Garstang & Oliver Robert Gurney, *The Geography of the Hittite Empire*, London: British Institute of Archaeology, 1959, s. 36, 63 vd.; Hamit Zübeyir Koşay & Kemal Turfan, "Erzurum-Karaz Kazısı Raporu", *Bellekten*, 23/91, 1959, s. 349; Mahmut Pehlivan, *Hayaşa*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları No: 121, 1991a, s. 37 vd.; Alpaslan Ceylan, *Doğu Anadolu Araştırmaları II, Erzurum-Erzincan-Kars-Iğdır (2008-2014)*, Erzurum, 2015, s. 482 vd.; Oktay Özgül, "Pasin Ovasının Tarihi Coğrafyası", *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8, 2011, s. 100; Oktay Özgül, "Çoruh ve Kür Vadisi'nde Kimmer-İskit Yer Adları", *Belgü*, 2, 2015, s. 72.

¹¹ Diau(e)hi Krallığı ile ilgili detaylı bilgi için bkz. Mahmut Pehlivan, *Daya(e)ni / Diau(e)hi (Uruatri-Nairi Konfederasyonları Döneminden Urartu'nun Yıkılışına Kadar)*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları No: 124, 1991b, s. 1 vdd.; Ceylan, *Doğu Anadolu Araştırmaları II, Erzurum-Erzincan-Kars-Iğdır (2008-2014)*, s. 487 vd.; Alpaslan Ceylan, "Yeni Bulgular Işığında Kuzeydoğu Anadolu'da Diauehi Krallığı ve Urartular", *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 20, 2017, s. 518 vdd.; Alpaslan Ceylan & İbrahim Üngör, *Eskiçağ'da Erzincan Kaleleri*, Erzurum, 2018, s. 56 vd.; Alpaslan Ceylan & Yavuz Günaşdı, *Eskiçağ'da Erzurum Kaleleri*, Erzurum, 2018, s. 88 vd.

¹² Urartu Devleti hakkında detaylı bilgi için bkz. Georgiy, A. Melikişvili, *Urartskie Klinoobraznye Nadpisi*, Moskova: Izdatel'stvo Akademii Nauk SSSR, 1960, s. 13; Mirjo Salvini, *Nairi e Ur(u)atri: Contributa alla Storia della Formazione del regno di Urartu*, Roma: Edizioni Dell'ateneo, 1967, s. 32; Mehmet Taner Tarhan, *M.Ö. XIII. Yüzyılda "Uruatri" ve "Nairi" Konfederasyonları*, Doçentlik Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 1978, s. 1 vdd.; Mehmet Taner Tarhan, "Urartu Devleti'nin 'Kuruluş' Evresi ve Kurucu Krallardan 'Lutipri=Lapturi' Hakkındaki Yeni Görüşler". *Anadolu Araştırmaları*, 8, 1982, s. 69 vd.; Ceylan, *Doğu Anadolu Araştırmaları II, Erzurum-Erzincan-Kars-Iğdır (2008-2014)*, 486; Yavuz Günaşdı, "Geçitler Ülkesinde Önemli Bir Urartu Kalesi: Avnik", *Tüba-Ar*, 19, 2016, s. 113 vd.; Özgül, "Erzurum'da Stratejik Bir Urartu Kalesi: Tepeköy (Pir Ali Baba)", s. 137 vd.; Alpaslan Ceylan & Nezahat Ceylan, *Doğu'nun Sönmeyen Yıldızı Akçakale*, Erzurum, 2018, s. 53 vd.; Alpaslan Ceylan & Oktay Özgül, *Eskiçağ'da Iğdır Kaleleri*, Erzurum, 2018, s. 48 vd.; İbrahim Üngör, "Yeni Araştırmalar Işığında Erzincan'ın Eskiçağ Tarihi", *Türk Tarih Kongresi*, 17/1, Ankara, 2018, s. 207; Alpaslan Ceylan & Gökhan Kalmış, "Sürmeli Çukuru'nda Önemli Bir Merkez; Suveren Kalesi ve Yerleşmeleri", *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*

2. Bölgede Tespit Edilen Kurganlar

Kurganların yayıldığı coğrafi alanlar incelendiğinde, onların yoğun olarak “bozkır kuşağı” olarak isimlendirilen bölgelerde buldukları görülür. Orta Asya toplumlarını tanımamızda birinci elden kaynak olması bakımından büyük önem taşımakta olan kurganların yapısına bakıldığında, Orta Asya insanının dinsel yapısını yakından ilgilendirdiği gibi, bu yapı yaşamış oldukları dünyaya yaşayacakları dünya için bıraktıkları maddi ve manevi yapılar olarak da değerlendirilebilir¹³.

“Kurgan” öz Türkçe bir kelime olup, kök olarak “*korugan*” dan gelmektedir. Bu yapılar, ölüleri koruyan özellikleri nedeniyle bu isim verilmiştir¹⁴. Kurgan kelimesi anlam bakımından iki farklı korumayı temsil etmesi açısından çok önemlidir. Korugan kelimesi Türkçe’de hem şehirlerin etrafını çevreleyen sur ya da koruma duvarı olarak hem de ruhun sonsuz bekleyişte bozulmadan korunabileceği bir yapının ismi olarak kullanılır.

Koruma anlamı, kurganların yapılışının birincil nedenini oluşturmaktadır. Kurganların niteliksel büyüklüğünde, gömülen kişinin hiyerarşik yapıda üstün rütbeye sahip olması ya da daha düşük bir rütbeye sahip olması gibi durumlar etkili olmuştur. Ölen kişi, üstün dereceli bir prens ya da bir veliaht ise mezarı da diğer yapılan mezarlara göre daha büyük olmaktadır.

Defin işlemlerinde defin törenine katılan herkes, mezarın üzerine toprak atar ve en yüksek tümseği oluşturmak için birbirleriyle yarış ederek bu ibadetlerini yapmış olurlardı¹⁵. İşte bu yüzden kurganlar kutsaldı ve korunması gerekiyordu. Bu yapıların kurgan ismini alması da buradan gelmekteydi.

Kurganların ihtişamlı görünmesinin farklı bir sebebi de koruma ve korunmaya bağlı olarak mezar soygunculuğunu önlemektir. Ölü gömme işlemi

Dergisi, 24, 2019, s. 622; Nezahat Ceylan, “2019 Yılı Ağrı İli, Patnos İlçesi Yüzey Araştırması”, *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 15/2, 2020, s. 361.

¹³ Mehmet Taner Tarhan, “Ön Asya Dünyasında İlk Türkler Kimmerler ve İskitler”, *Türkler Ansiklopedisi*, 1, Ankara, 2002, s. 598; Hermann Parzinger & Anton Gass vd. “The Latest Geoarchaeological and Geophysical Studies”, *Hypotheses and Fact- Archaeology*, 2016, s. 74-89; Yaşar Çoruhlu, *Eski Türklerin Kutsal Mezarları: Kurganlar*, İstanbul, Ötüken Neşriyat, 2016, s. 15; Uğur Karcıoğlu, *Orta Asya’da Bulunan Bazı Kurganlardaki At Gömüleri*, Yüksek Lisans Tezi, Kars: Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018, s. 57-61; Mustafa Karageçi & Oktay Özgül, “Kromlekli Yapılara Kars’tan Bir Örnek: Baykara Mezarlığı”, *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 24, Kars, 2019, 669-684.

¹⁴ Sergei I. Rudenko, *Frozen Tombs of Siberia*, Berkeley-Los Angeles: University of California Press, 1970, s. 279.

¹⁵ Emel Esin, *İslamiyet’ten Önceki Türk Kültür Tarihi ve İslam’a Giriş*, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Matbaası, 1978, s. 32; Tarhan, “Ön Asya Dünyasında İlk Türkler Kimmerler ve İskitler”, s. 599; Yaşar Çoruhlu, “Arkeolojik Kazı Sonuçlarına Göre Türklerde Mezarlara At Gömme Geleneği”, *Atatürk Kültür Dil Ve Tarih Yüksek Kurumu, Tarih ve Medeniyetler Tarihi Bildiriler*, 1, Ankara, 2012, s. 1054.

yapıldıktan sonra yaşanan mezar hırsızlığı olaylarının önüne geçilmesi için mezar odasına derinlik ve yükseklik verilmesi de oldukça önem taşımaktaydı¹⁶.

2.1. Azat Köyü Kurganları (Harita 1-2)

Kars ili, merkez ilçeye 8 km uzaklıktaki Azat Köyünün yaklaşık olarak 1.5 km doğusunda ve Borluk Vadisi'nin kuzeyindeki düzlük alanda yer almaktadır. Kurganların deniz seviyesinden yüksekliği 1780 m.'dir. Topoğrafik haritaları da bulunan bu alanda toplamda 5 adet kurgan benzeri mezar tespit edilebilmiş olsa da alanda daha fazla kurganın bulunduğu ancak diğer kurganların arazinin tarla olarak kullanılması sebebiyle tahribata uğradığı düşünülmektedir (Harita 3).

Bu alanda yoğun miktarda obsidiyen ve az miktarda amorf Demir Çağ keramik parçalarına rastlanılmıştır. 3 boyutlu haritaları alınan Azat Köyünün çıkışında yine biri 8 x 9 m ölçülerinde diğeri daha küçük olmak üzere iki kurgan tespit edilmiştir (Resim 1). Buradaki mezarların çevresi daire veya elips biçimli bir sıra taşlarla çevrilerek taşlar dikine yerleştirilmiştir (Resim 2). Bazı mezarlarda bu taşlar 1 m'ye yaklaşan yükselti oluşturmuştur¹⁷ (Resim 3).

2.2. Digor İlçesi Bacalı Yerleşim Yeri ve Kurganları (Harita 4-5)

Kars ili, Digor ilçesinin 13 km güneydoğusundaki Bacalı Köyü'nün yaklaşık olarak 1 km doğusundaki düzlük alanda yer almaktadır (Harita 6). Bu düzlük alanda büyük ve orta boy bazalt taşlar kullanılarak oluşturulmuş oldukça büyük bir yerleşim yerine ait temel seviyesinde duvar kalıntlarına rastlanılmıştır. Kuru duvar tekniğinde yapılmış olan bu duvarları oluşturan taşların bir yüzeyleri kabaca şekillendirilmiştir (Resim 4). 3 Boyutlu haritası çıkarılan ve yaklaşık olarak 200.000 m²'lik alana yayılım gösteren bu yerleşim yerinde kare, dikdörtgen ve dairesel planlı mekânların temel seviyesinde duvar kalıntıları tespit edilmiştir.

Yerleşim yeri içerisine bakıldığında büyük boyutlu dairesel ve yarım ay formu yapılar görülmekte olup bunların Ortaçağ'da ağıl olarak kullanıldığı düşünülmektedir. Alanda çok yoğun miktarda amorf Orta Çağ keramik parçaları

¹⁶ Rudenko, *Frozen Tombs of Siberia*, s. 280; Abdulkadir İnan, "Altay'da Pazırık Kazısında Çıkarılan Atların Durumunu Türklerin Defin Töreni Bakımından Açıklama", *Makaleler ve İncelemeler*, 2, 1991, s. 261-268; Parzinger-Gass vd. "The Latest Geoarchaeological and Geophysical Studies", s. 74-89; Karcioğlu, *Orta Asya'da Bulunan Bazı Kurganlardaki At Gömüleri*, s. 57-61.

¹⁷ Mustafa Karageçi, & Akın Bingöl, 2018 yılı Kars-Iğdır illeri yüzey araştırmaları. 37. *Araştırma Sonuçları Toplantısı-III*, 2019, s. 63-82; Ali Kürşad Salın, *Coğrafi Bilgi Sistemleri İle Kars ve Ardahan Çevresindeki Bazı Kurgan ve Mezarların Mekânsal Analizi*, Yüksek Lisans Tezi, Kars: Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019, s. 55.

bulunması alanın Ortaçağ dönemine ait bir yerleşim yeri olduğunu göstermesi açısından önemlidir.

Bu yerleşim yeri içerisinde bazılarında büyük boyutlu taşlar kullanılarak oluşturulmuş bazılarında ise daha küçük boyutlu taşlar kullanılarak oluşturulmuş kurganlara da rastlanılmıştır (Resim 5). Bu kurganların çapları 2 metre ile 4 metre arasında değişiklik göstermektedir. Bahse konu geniş alanda sadece 2-3 parça Demir Çağ keramik parçasına rastlanılmıştır.

Yerleşim yeri içerisinde bazı noktalarda gri renkli künk (boru) parçalarına da rastlanılmıştır. Her ne kadar taşlar ve duvar yapısı bakımından yerleşim yeri Demir Çağ özellikleri gösterse de yerleşim yerinin büyüklüğü ve keramiklerin durumuna bakıldığında buranın Ortaçağ'da yerleşim yeri olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır.

Ortaçağ'dan önce ise buranın mezarlık alan olarak kullanıldığı yerleşim yeri içerisine yayılmış olan kurganlardan anlaşılmaktadır (Resim 6). Bu alan ile ilgili bulunan topoğrafik harita da yine bölge coğrafyası ile ilgili detaylı bilgi aktarmaktadır¹⁸.

2.3. Borluk Vadisi Kurganları (Harita 1-2-7)

Kars İli, merkez ilçeye 8 km uzaklıktaki Azat Köyünün yaklaşık olarak 1.5 km doğusunda ve Borluk Vadisi'nin kuzeyindeki düzlük alan yer alan Kurganların deniz seviyesinden yüksekliği 1860 m.'dir (Harita 8). 3 boyutlu haritası çıkarılan alanda 4 adet mezar bulunmaktadır (Resim 7). Bu mezarlardan batıda olanı ve I nolu olarak adlandırdığımız mezar 14 x 14 m ölçülerinde olup en büyük mezarı oluşturmaktadır (Resim 8). Diğer mezarlar ise I nolu mezarın doğu tarafında olup 7x7 m ölçülerindedir.

Mezarların güney ve kuzey yönlerinde tarım arazileri bulunmaktadır. Mezarların Azat höyüğe uzaklığı yaklaşık olarak 1 km. dir. Buradaki mezarların çevresi daire veya elips biçimli bir sıra taşlarla çevrilerek taşlar dikine yerleştirilmiştir. Bazı mezarlarda bu taşlar 1 m'ye yaklaşan yükseltiler oluşturmuştur¹⁹ (Resim 9).

¹⁸ Salın, *Coğrafi Bilgi Sistemleri İle Kars ve Ardahan Çevresindeki Bazı Kurgan ve Mezarların Mekânsal Analizi*, s. 55 vd.

¹⁹ Mustafa Karageçi, Borluk Vadisi erken Demir Çağı Mezarı. Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Ek Sayı 1, Kars, 2016, s. 253-265; Akın Bingöl & Mustafa Karageçi, 2017 yılı Kars-

SONUÇ

Kars ili ve çevresi, Kafkasların Anadolu'ya açılan kapısıdır. Çıldır'dan Gürcistan'a açılan Aktaş sınır kapısından Çıldır-Damal-Posof yolu ile Gürcistan'a açılan Türkgözü sınır kapısı, bölgenin eski zamanlardan beri önemli ulaşım noktalarını oluşturur. Bu sınır kapıları, Gürcistan, Ermenistan ve Azerbaycan ülkeleri ile olan ticaret ilişki ağlarını da meydana getirmektedir.

Çalışma esnasında kurganların buldukları noktaların ve çevrelerinin daha iyi bir şekilde incelemesi için kurganların uydu görüntüleri alınmış, topografik haritaları çıkarılmış ve GPS üzerinden koordinatları tespit edilerek 3D haritaları oluşturulmuştur. Böylece Anadolu kurganları ile Orta Asya kurganlarının bağlantıları ortaya çıkarılmıştır.

Çalışmamız içerisinde bulunan kurganların çevrelerinde herhangi bir yerleşim yeri ve höyük tespit edilememiştir. Bu da bizlere bu kurganların bağımsız bir yapıda oluşturulduğunu göstermektedir. Ayrıca Borluk kurganı dışındaki kurganların buldukları yerlerde herhangi bir keramik verisine rastlanılamamıştır.

Çalışma neticesinde, bölgede yapılacak olan arkeojeofizik çalışmaları için pilot kurgan diyebileceğimiz yapılar tespit edilmiştir. Bu kurganların zeminden yükseklikleri taş ve çeper yapıları ile kuşatma duvarlarının varlığı ile açıklanan mimari olgular, bu kurganları Orta Asya'daki kurganlar ile en azından mukayese anlamında bize bir fikir verebilecektir.

KAYNAKÇA

Abdulkadir İnan, "Altay'da Pazırık Kazısında Çıkarılan Atların Durumunu Türklerin Defin Töreni Bakımından Açıklama", *Makaleler ve İncelemeler*, 2, 1991, s. 261-268.

Ahmet Değe, *Çıldır İlçe Merkezinin Beşerî ve İktisadi Coğrafyası*, Yüksek Lisans Tezi, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2003.

Akın Bingöl, & Mustafa Karageçi (2019). 2017 yılı Kars-Iğdır illeri yüzey araştırmaları. 36. Araştırma Sonuçları Toplantısı-I, s. 101-114.

Albrecht Goetze, "Das Hethiter-Reich", *Alte Orient* 27/2, 1928, s. 24-45.

Ali Kürşad Salın, *Coğrafi Bilgi Sistemleri İle Kars ve Ardahan Çevresindeki Bazı Kurgan ve Mezarların Mekânsal Analizi*, Yüksek Lisans Tezi, Kars: Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019.

Iğdır illeri yüzey araştırmaları. 36. Araştırma Sonuçları Toplantısı-I, Ankara, 2019, s. 101-114; Salın, *Coğrafi Bilgi Sistemleri İle Kars ve Ardahan Çevresindeki Bazı Kurgan ve Mezarların Mekânsal Analizi*, s. 56.

Alpaslan Ceylan, *Sarıkamış Tarihi ve Arkeolojik Araştırmalar*, Erzurum, Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları, 2001.

Alpaslan Ceylan, *Doğu Anadolu Araştırmaları I, Erzurum-Erzincan-Kars-Iğdır (1998-2008)*, Erzurum, 2008.

Alpaslan Ceylan, *Doğu Anadolu Araştırmaları II, Erzurum-Erzincan-Kars-Iğdır (2008-2014)*, Erzurum, 2015.

Alpaslan Ceylan, “Yeni Bulgular Işığında Kuzeydoğu Anadolu’da Diauehi Krallığı ve Urartular”, *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 20, 2017, s. 517-568.

Alpaslan Ceylan, Akın Bingöl & Mustafa Karageçi, *Eskiçağ’da Kars Kaleleri*, Erzurum, 2018.

Alpaslan Ceylan & Gökhan Kalmış, “Sürmeli Çukuru’nda Önemli Bir Merkez; Suveren Kalesi ve Yerleşmeleri”, *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 24, 2019, s. 619-634.

Alpaslan Ceylan & İbrahim Üngör, *Eskiçağ’da Erzincan Kaleleri*, Erzurum, 2018.

Alpaslan Ceylan & Nezahat Ceylan, *Doğu’nun Sönmeyen Yıldızı Akçakale*, Erzurum, 2018.

Alpaslan Ceylan & Oktay Özgül, *Eskiçağ’da Iğdır Kaleleri*, Erzurum, 2018.

Alpaslan Ceylan, & Yavuz Günaşdı, *Eskiçağda Erzurum Kaleleri*, Erzurum, 2018.

Alpaslan Ceylan, Oktay Özgül & Gökhan Kalmış, “Karaz Kültürü’nün Kahramanmaraş ve Çevresindeki Yansımaları”, *Uluslararası Antik Çağ Döneminde Maraş Sempozyumu*, 2019, s. 26-52.

Antonio Sagona, “The Kura-Araxes Culture Complex: A History of Early Research”, ed. Aynur Özfirat (Ed.), *SCRIPTA: Arkeolojiyle Geçen Bir Yaşam İçin Yazılar Veli Sevin’e Armağan*, 2014, s. 21–32.

Antonio Sagona & Claudia Sagona, “Excavations at Sos Höyük, 1999”, *Kazi Sonuçları Toplantısı*, 22/1, 2001, s. 129-131.

Antonio Sagona & Paul Zimansky, *Arkeolojik Veriler Işığında Türkiye’nin En Eski Kültürleri (M.Ö. 1.000.000-550)*, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2015.

Asaf Koçman, *Yukarı Kura Nehri Havzası’nın Fiziksel Coğrafyası*, Doktora Tezi, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 1979.

Ayşe Nur Morkoç, “Erzurum İli Palandöken İlçesi Höyük ve Yerleşmeleri”, *Kafdağı*, 5/1, 2020a, s. 98-120.

Ayşe Nur Morkoç, “Kuzeydoğu Anadolu’da Önemli Bir Yerleşme-Danamayalı”, *Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 2020 Sonbahar Özel Sayı I/I, 2020b, s. 64-76.

Ayşe Nur Morkoç, “Erzurum’da Önemli Höyükler: Gökçeşeyh Höyük I-II”, 2. *Uluslararası Multidisipliner Sosyal Bilimler Kongresi*, 2020c, s. 240-270.

Boris B. Piotrovskii, “The Aeneolithic Culture of Trans-Caucasian in the Third Millennium B.C.”, *VI. International Congress of Prehistorical and Protohistoric Sciences*, Moscow, 7, 1962.

Catherine Marro & Veli Bakhshaliyev vd. “On the Genesis of the Kura-Araxes Phenomenon: New Evidence from Nakhchivan (Azerbaijan)”, *Paléorient*, 40/2, 2014, s. 131-154.

Elena Rova, “The Kura-Araxes Culture in the Shida Kartli Region of Georgia: An Overview”, *Paléorient*, 40, 2014, s. 47-69.

Emel Esin, *İslamiyet'ten Önceki Türk Kültür Tarihi ve İslam'a Giriş*, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Matbaası, 1978.

Ervil Lahn, “Çıldır ve Aktaş Gölü'nün Jeolojisi Hakkında”, *T.J.K.B.* 1/2, 1949, s. 113-117.

Georgiy, A. Melikişvili, *Urartskie Klinoobraznye Nadpisi*, Moskova: Izdatel'stvo Akademii Nauk SSSR, 1960.

Gökhan Kalmış, “Erzurum'da Önemli Bir Tunç Çağı Merkezi: Aşkale Höyük”, *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 6/4, 2019, s. 2028-2053.

Gökhan Kalmış, “Kuzeydoğu Anadolu Bölgesinde Tespit Edilen Köroğlu Kaleleri”, *Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 15/1, 2020b, s. 155-169.

Güven Arsebük, *Altınova'da Koyu Yüzlü Açıklı ve Karaz Türü Çanak Çömlek Arasındaki İlişkiler Sorunu*, Doktora Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1974.

Hamit Zübeyir Koşay & Kemal Turfan “Erzurum-Karaz Kazısı Raporu”, *Bulleten*, 23/91, 1959, s. 349-413.

Haşım Karpuz, “Çamuşlu'da Yontma Taş Çağı Kaya Resimleri”, *TÜBİTAK Bilim ve Teknik*, 10/212, 1977, s. 1-6.

Hayati Doğanay & Serhat Zaman, “Aktaş Gölü ve Yakın Çevresinin Coğrafyası”, *Türk Coğrafya Dergisi*, 46, 2006, s. 23-39.

Hermann Parzinger & Anton Gass vd. “The Latest Geoarchaeological and Geophysical Studies”, *Hypotheses and Fact- Archaeology*, 2016, s. 43-89.

Hüseyin Saraçoğlu, *Bitki Örtüsü Akarsular ve Göller*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1990.

İ. Kılıç Kökten, “Doğu Anadolu Kars Bölgesinin Tarihöncesi Araştırmalarına Dair İlk Not”, *DTCFD*, 1/2, 1943a, s. 119- 121.

İ. Kılıç Kökten, “Kars'ın Tarih Öncesi Hakkında İlk Kısa Rapor”, *Bulleten*, 7/27, 1943b, s. 601-613.

İ. Kılıç Kökten, “1952 Yılında Yaptığım Tarih Öncesi Araştırmaları Hakkında”, *DTCFD*, 11/2-4, 1953, s. 177-209.

İ. Kılıç Kökten, “Kars ve Çevresinde Dip Tarih Araştırmaları Yazılıkaya Resimleri”, *Atatürk Konferansları*, V, 1975, s. 95-104.

İbrahim Üngör, “Yeni Araştırmalar Işığında Erzincan'ın Eskiçağ Tarihi”, *Türk Tarih Kongresi*, 17/1, Ankara, 2018, s. 207-233.

İbrahim Üngör, “Kuzeydoğu Anadolu’da Önemli Bir Demir Çağı Merkezi: Polat Kalesi (Kars/Arpaçay)”, *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 24, 2019, s. 755-770.

Jan Tomskey, *Das Altpalaeolithikum im Vorderen Orient*, Wiesbaden: Ludwig Reichert, 1982.

John Garstang & Oliver Robert Gurney, *The Geography of the Hittite Empire*, London: British Institute of Archaeology, 1959.

Kurt Bittel, *Önasya Tarih Öncesi Çağlar: Mısır, Filistin, Suriye*, İstanbul, 1945.

Mahmut Pehlivan, *En Eski Çağlardan Urartu’nun Yıkılışına Kadar Erzurum ve Çevresi*, Doktora Tezi, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1984.

Mahmut Pehlivan, “Karaz ve Hurriler”, *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1/1, 1990, s. 168-175.

Mahmut Pehlivan, *Hayaşa*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları No: 121, 1991a.

Mahmut Pehlivan, *Daya(e)ni / Diau(e)hi (Uruatri-Nairi Konfederasyonları Döneminden Urartu’nun Yıkılışına Kadar)*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları No: 124, 1991b.

Mehmet Taner Tarhan, *M.Ö. XIII. Yüzyılda “Uruatri” ve “Nairi” Konfederasyonları*, Doçentlik Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 1978.

Mehmet Taner Tarhan, “Urartu Devleti’nin ‘Kuruluş’ Evresi ve Kurucu Krallardan ‘Lutipri=Lapturi’ Hakkındaki Yeni Görüşler”. *Anadolu Araştırmaları*, 8, 1982, s. 69-114.

Mehmet Taner Tarhan, “Ön Asya Dünyasında İlk Türkler Kimmerler ve İskitler”, *Türkler Ansiklopedisi*, 1, Ankara, 2002, s. 597-610.

Metin Tuncel, “Aras”, *İslam Ansiklopedisi (MEB)* 3, İstanbul, 1991, s. 332-335.

Mirjo Salvini, *Nairi e Ur(u)atri: Contributa alla Storia della Formazione del regno di Urartu*, Roma: Edizioni Dell’ateneo, 1967.

Mucip Demir, *Kars Kent Coğrafyası*, Doktora Tezi, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013.

Mustafa Karageçi, Borluk Vadisi erken Demirçağı Mezarı. *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* Ek Sayı 1, Kars, 2016, s. 253-265.

Mustafa Karageçi & Akın Bingöl, 2018 yılı Kars-Iğdır illeri yüzey araştırmaları. 37. Araştırma Sonuçları Toplantısı-III, 2019, s. 63-82.

Mustafa Karageçi & Oktay Özgül, Kromlekli Yapılara Kars’tan Bir Örnek: Baykara Mezarlığı, *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 24, Kars, 2019, 669-684.

Mustafa Karageçi & Yavuz Günaşdı, Erzurum’da Önemli Bir Urartu Kalesi: Harami Kale, *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 24, 2019, s. 649-667.

Nezahat Ceylan, “2019 Yılı Ağrı İli, Patnos İlçesi Yüzey Araştırması”, *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 15/2, 2020, s. 360-373.

Oğuz Şimşek, “Çıldır ve Aktaş Gölleri Havzasında Bazı Coğrafi Gözlemler”, *BELGÜ*, 4, 2019, s. 103-127.

Oktay Özgül, “Pasin Ovasının Tarihi Coğrafyası”, *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8, 2011, s. 91-106.

Oktay Özgül, “Çoruh ve Kür Vadisi’nde Kimmer-İskit Yer Adları”, *Belgü*, 2, 2015, s. 159- 181.

Oktay Özgül, “Erzurum’da Stratejik Bir Urartu Kalesi: Tepeköy (Pir Ali Baba)”, *TÜBA-AR*, 19, 2016, s. 137-157.

Ruben S. Badalyan, “New Data on The Periodization and Chronology of The Kura-Araxes Culture in Armenia”, *Paléorient*, 40, 2014, s. 71-92.

Savaş Harmankaya & Oğuz Tanındı, *Türkiye Arkeolojik Yerleşmeleri-1: Paleolitik / Epipaleolitik*, İstanbul, 1996.

Sergei I. Rudenko, *Frozen Tombs of Siberia*, Berleley-Los Angeles: University of California Press, 1970.

Uğur Karcıoğlu, *Orta Asya’da Bulunan Bazı Kurganlardaki At Gömüleri*, Yüksek Lisans Tezi, Kars: Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018.

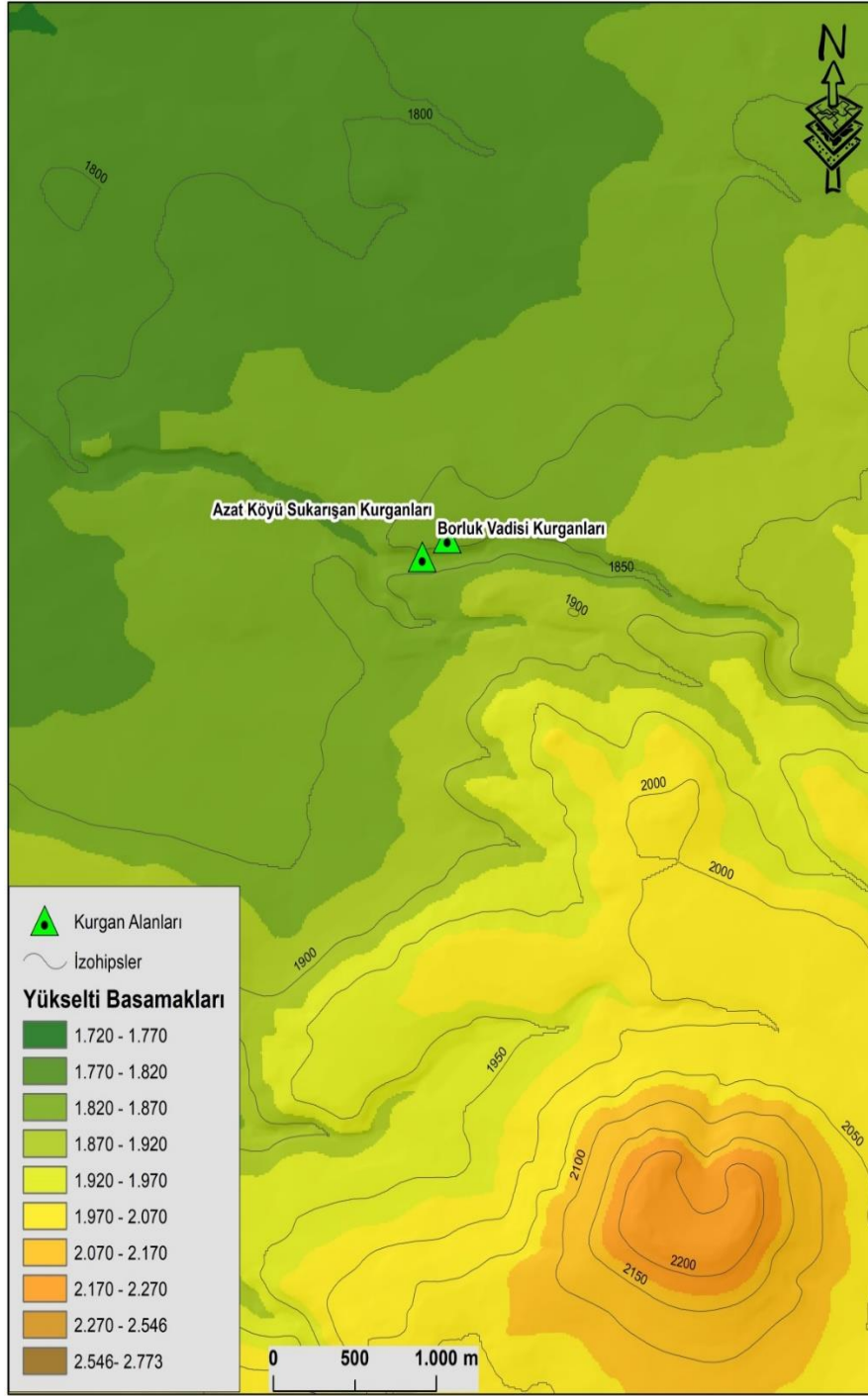
Yaşar Çoruhlu, “Arkeolojik Kazı Sonuçlarına Göre Türklerde Mezarlara At Gömme Geleneği”, *Atatürk Kültür Dil Ve Tarih Yüksek Kurumu, Tarih ve Medeniyetler Tarihi Bildiriler*, 1, Ankara, 2012, s. 1051-1071.

Yaşar Çoruhlu, *Eski Türklerin Kutsal Mezarları: Kurganlar*, İstanbul, Ötüken Neşriyat, 2016.

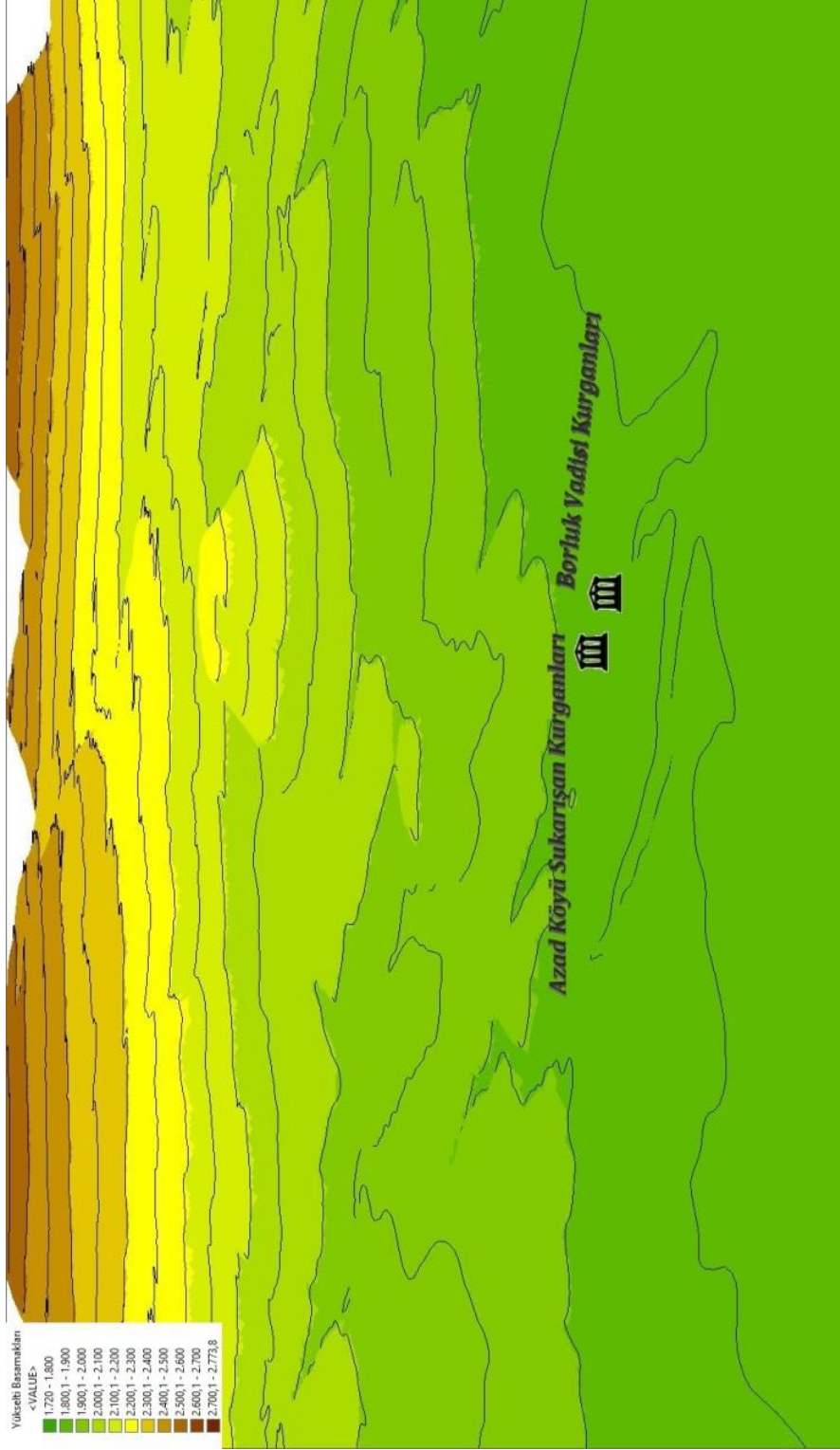
Yavuz Günaşdı, “Geçitler Ülkesinde Önemli Bir Urartu Kalesi: Avnik”, *Tüba-Ar*, 19, 2016, s. 113-136.

Zerrin Karakuzulu & Gülhan Atnur, “Kültür Coğrafyası Açısından Bir İnceleme: Tortum, Çıldır ve Tödürge (Demiryurt) Gölleri”. *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 34, 2007, s. 157-167.

EKLER

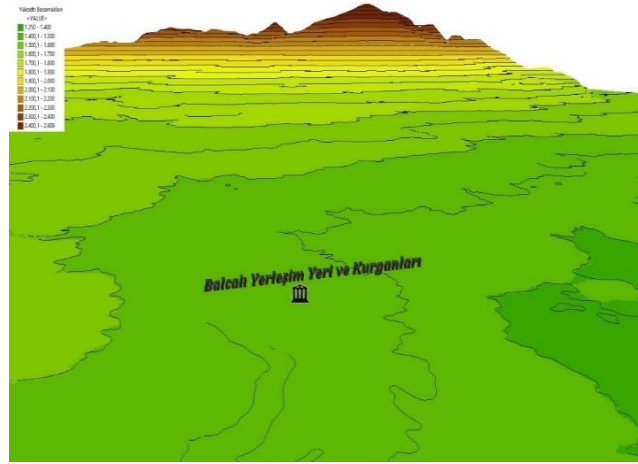
Harita 1: Azat Köyü Sukaşan Kurganları ve Borluk Vadisi Kurganları Topografya Haritası

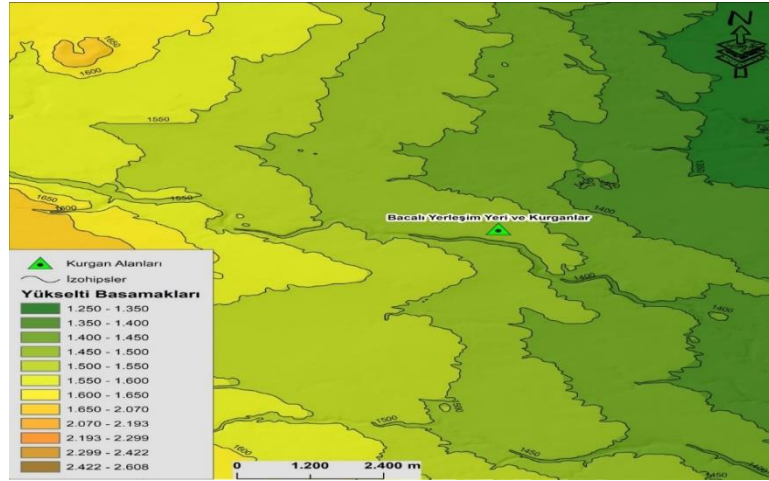
Harita 2: Azad Köyü Sukarışan Kurganları ve Borluk Vadisi Kurganları 3D Haritası

Harita 3: Azat Köyü Kurganlarının Uydu Görüntüsü

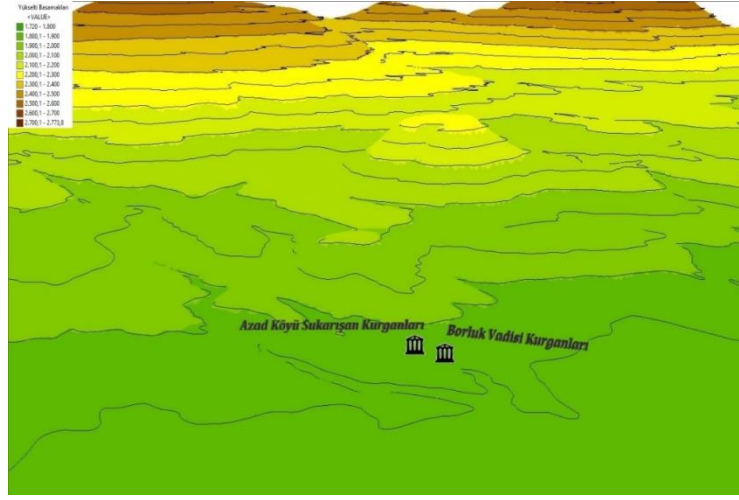
Harita 4: Bacalı Yerleşim Yeri ve Kurganları 3D Haritası

Harita 5: Bacalı Yerleşim Yeri ve Kurganları Topografya Haritası

Harita 6: Bacalı Yerleşim Yeri ve Kurganlarının Uydu Görüntüsü

Harita 7: Borluk Kurganları 3D Haritası

Harita 8: Borluk Vadisi Kurganı Uydu Görüntüsü

Fotoğraf 1: Azat Köyü I. Kurganı

Fotoğraf 2: Azat Köyü II. Kurganı

Fotoğraf 3: Azat Köyü III. Kurganı

Fotoğraf 4: Bacalı I. Kurganı

Fotoğraf 5: Bacalı II. Kurganı

Fotoğraf 6: Bacalı III. Kurganı

Fotoğraf 7: Borluk Vadisi I. Kurganı

Fotoğraf 8: Borluk Vadisi II. Kurganı

Fotoğraf 9: Borluk Vadisi III. Kurganı

Çatışma beyanı: Makalenin yazarı bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da finansal ilişkileri bulunmadığını dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan eder.

Destek ve teşekkür: Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Katkı Oranı Beyanı: Akın Bingöl makale katkı oranı %40, A. Kürşat Salın makale katkı oranı %60.